

Jiří Kraus

KE KONVERZAČNÍM MAXIMÁM HOSPODSKÉHO HOVORU

Ve svém příspěvku se chci zamyslet nad charakteristickými rysy starobylého útvaru mluvené řeči, který je utvářen trojím okolnostním určením – společně pít, společně rozmlouvat, společně být, prožívat. Prvotním východiskem mých úvah je hospodský hovor nestylizovaný, přesněji: literárně nezpracovaný, jehož se pravidelně účastňuji jako aktivní posluchač nebo vyprávěč. K shromažďování údajů o jazykové i tematické složce tohoto žánru mě přivedly dvě dominantní tendence současného jazykovědného bádání: jednak příklon k mnohostrannému zkoumání běžně mluveného jazyka, protože právě v mluveném slově se pohyb jazykového systému o jeho využití v diskurzu odráží rychleji a s větší bezprostředností než v slově napsaném, jednak zájem moderní jazykovědné teorie o řečové a komunikační složky dorozumívání zasazené do konkrétní situace. Pro závěry tohoto příspěvku je přitom nepochybně podstatná skutečnost, že na počátku mého zaujetí žánrem hovoru doprovázejícího pití, popíjení, hostiny, nestojí distance badatele nebo esejisty, který pozoruje bizarnost hospodského tlachu, plku, kecu¹ zvenčí. Jsem naopak ovlivněn vlastní zkušeností z více než čtyřicet let spolu vzájemně komunikující ustálené skupiny přátel, která si za dobu pravi-

¹ Václav Černý, Za hádankami Bohumila Hrabala, pokus interpretační, in: *týž*, Eseje o české a slovenské próze, Torst, Praha 1994, s. 89 – 134.

delně se odehrávajících schůzek v hospodě u piva vytvořila jistý skanzen situací, příběhů, tradic a řečových návyků, jejichž původním inspirativním zdrojem bylo dětství společně strávené v okolí někdejší Baranovy, Sodoměřické a Křišťanovy ulice na hranicích Vinohrad a Žižkova u Flory.

Všední situace a příběhy v hospodě sdělované nejsou jen obrazem světa, ve kterém žijeme, ale daleko víc vlastní svět vytvářejí. Do popředí mého zájmu tedy vstupují situace, při nichž se reálná událost stává součástí vyprávěčovy a posluchačovy biografie teprve tehdy, je-li vyprávěna, vyslechnuta a okomentována právě v hospodě. Teprve tímto vyprávěním se účastníci skutečného příběhu stávají buď jeho protagonisty, nebo postavami druhého plánu, jejich reprodukováná řeč se teprve vyprávěčskou dikcí mění v rozhodně pronesené slovo nebo ve zmatené blekotání. S tím ostatně souvisí značně vysoký výskyt přímé, nevlastní přímé i polopřímé řeči v hospodském hovoru. Způsob, jakým se zvuková stránka této řeči realizuje, názorně vyjadřuje postoje mluvčího k obsahu reprodukováných výpovědí – respekt, ironii, přímé zesměšnění atp. Hospodský hovor tak dodává nečleněné substanci reálných, před vyprávěčovou interpretací jako by jen nanečisto prožívaných událostí vlastní řád, lidský rozměr. Svět zasažený odcizující manipulací masových médií se až filtrem hospodského hovoru mění na svět důvěrně blízký a srozumitelný, protože společně prožívaný.

Funkce hospodského hovoru dávat věcem smysl a kolektivně přijímaný výklad, „začleňovat je do skanzenu vlastního světa“, má i své příznačné prostředky jazykové. Jen v menší míře tu jsou zastoupeny nehierarchizované výčty událostí v podobě koordinačních konstrukcí, jejichž psychologickou motivaci lze hledat v asociacích volně se vybavujících představ. Převládá tu naopak snaha logicky uspořádat a odlišit významy jednotlivých vět pomocí výrazů konfrontačních (zatímco, jestliže, jestli, účelových aby), podmínkově omezovacích a podmínkově vylučovacích (pokud ne-). Repertoár prostředků textového navazování – ať už na vlastní, nebo na partnerovy repliky – je značně rozsáhlý a nezdá se, že tyto prostředky musí vyjadřovat delší intratextovou distanci (do níž lze zařadit i společné mlčení). Tato distance vzniká tím, že téma hovoru není přednostně tvořeno koherencí replik, ale společně sdíleným vědomím pozvolna pokračující

výstavby určitého tématu, reps. určitého, nepřilíš širokého okruhu témat. To ostatně souvisí s podstatou žánru hospodského hovoru jako neustálého boje o monolog (občas předem připraveného a promyšleného), v němž by se mohlo na větší ploše uplatnit vyprávění, odborný výklad, úvaha, anekdota. Tento boj prakticky nikdy nevyhrává zážitek výjimečný, přesahující osobní zkušenosti posluchače, ale naopak nejvíce replik signalizujících souhlas nebo zájem vyvolává ta informace, která se co nejvíc vřazuje do paradigmatu všedních zážitků auditoria z práce, z rodiny, z chvil trávených nad osobním koníčkem apod.

V úvodu jsem připomněl, že se zde soustředím na hledání podstaty žánru hospodského hovoru a obecněji hovoru doprovázejícího pití jednoho s druhým, a tím bytí jednoho s druhým. Václav Černý ve svém eseji o Hrabalovi² jde při určování podstaty tohoto žánru zpět k Haškovi a ještě dále do historie k ústní lidové slovesnosti, k středověkým žakérům, k morytátům a jarmarečním písním lidového baroka. Právě svým lidovým, měšťanským a proletářským charakterem se popíjení piva v hospodě, obecně přístupné, odlišovalo od uzavřených hostin vyšší společnosti, v níž se pilo víno nebo káva a zároveň vedla konverzace na nejrůznější společensky oblíbená témata. Nadto v české společnosti 19. století stále více v hospodách převažovala (nejdříve u hostů a posléze i u obsluhujícího personálu) čeština, zatímco na výlučnějších hostinách s vínem a ještě dlouho i v domácích kávových společnostech zaujímal převládající postavení němčina. Dichotomii „nižší – vyšší“, „pivo – víno“, „čeština – němčina“ lze ještě doplnit o žánrový rozdíl mezi *hovorem*, který v hospodě při pivě směřuje k monotematickosti debaty a k zdůrazňované závažnosti každého tvrzení (všichni účastníci se musí k tématu nutně vyslovit a jejich tvrzení se vyznačuje příznaky jistotní modality), a *konverzací* jako žánrem poznamenaným duchapřítomností (*espritem*) mluvčích a nezávazností témat. Zatímco v hospodě při pivě je nutné věc mnohokrát probrat ze všech stran a s vysoce asertivním opakováním i těch nejskromnějších závěrů, platí pro konverzaci („krásný hovor“) Mathesiův požadavek, aby se hovořilo „jen pro radost z hovoru“

² Srov. V. Černý, c. d.

a aby vzniklo přirozené prostředí „kultivované nenucenosti, které je nejkrásnějším darem společenské kultury“.³

Mathesiova stať nazvaná *Společenské základy krásného hovoru*, z níž výše citovaný úryvek pochází, naznačuje ještě další vývojovou linii hovorů při pití, která souvisí se vzdělanou společností italské renesance a se salony, jimiž se vyznačoval francouzský klasicismus. I když si uvědomuje stylovou i tematickou odlišnost těchto hovorů od „sympoziových“ žánrů domácích, naznačuje zároveň jejich společné, jednotící rysy – „dostatek družnosti a taktního ohledu na druhého, ... touhu člověka po styku s lidmi“. Pokusme se tedy své téma zobecnit a vraťme se k významům žánrových atributů „s někým rozmlouvat, být, trávit volný čas“. Právě těmito atributy se totiž vyznačují útvary typu sympozií, hostin, dialogů, konverzací, kolokvií i popisy hostin a banquetů, které jsou klíčovými scénami v antických eposech a vyprávěních, v bibli (svatba v Káni Galilejské), které vyčerpávají téma Platonovy nebo Xenofontovy Hostiny, Plutarchových Sympoziak, Lukianova Sympozia, Atheneova Deipnosophista, Attických nocí Aula Gellia, Makrobiových Saturnálií apod. Je pozoruhodné, že specifice těchto líčení věnovali pozornost i někteří autoři antických i renesančních spisů o rétorice.⁴ Klíčovými výrazy této literatury jsou pojmy *otium* (volno, odpočinek, jako protiklad pojmu *regotium*, pracovní zaneprázdnění, pracovní jednání), *convivium* (společně trávený čas jako protiklad duchovní kontemplace) a konečně *sermo* jako opozitum pojmu *eloquentia*, hovor, který není vázán pravidly rétoriky a poetiky, aniž jim ovšem musí ustupovat co do obraznosti, přesvědčivosti, poutavosti, záměrného využívání ironie, gestiky, mimiky, apelu na rozum nebo na cit atp.

Je známo, že antická kultura podrobně popsala teorii i praxi řečnického projevu, *rhetorikos logos*, *eloquentia*, myšlenky antických autorů kroužící kolem tématu *ars sermonis*, *altercatio sermonis* zůstávají v jejich spisech roztroušeny a naznačeny v četných poznámkách a okrajových úvahách, i když snad právě proto nepostrádají za-

³ Vilém Mathesius, *Společenské základy krásného hovoru*, in: *týž, Jazyk, kultura a slovesnost*, Odeon, Praha 1982, s. 395.

⁴ M. Fumaroli, *Otium, convivium, sermo*, *Rhetorica* vl. XI. 1993, s. 439–443; L. Pernot, *Un rendez-vous manqué*, *Rhetorica* vol. XI. 1993, s. 421–434.

jímavost. Východiskem těchto úvah je zejména Ciceronem a Kvintiliánem zdůrazňovaná představa, že předmětem rétoriky nejsou jenom řeči poradní (politické), soudní a oslavné, ale že základním konceptem rétoriky je jakýkoli jazykový projev (*omnis oratio*), nikoli jenom témata obecného zájmu, ale každý řečový obsah (*tota res*), a konečně, že do oboru rétoriky patří i nenucený dialog (*omnis, quod inter homines ambigatur*). Není proto náhodné, že stranou pozornosti antických autorů nezůstává ani *sermo counvivialis* jako žánr, který je charakterizován slohovou uvolněností a přirozeností, situačně pak účastí skupiny přátel, kteří ve svém volném čase hovoří na nejrůznější témata a přitom popíjejí víno, nejčastěji ředěné vodou, aby rozhovor neztrácel jednotící výstavbu ani gradaci. Řecký výraz *sermo*, *sermo civvialis*, v pozdní latině je však vytlačován pojmem *conversatio*, jehož etymologie vyjadřuje soužití různých názorů, bytostí a charakterů. Věta z listu sv. Pavla Filipským *Nostra conversation est in coelis* (My však máme občanství v nebesích) chápe „konverzaci“ jako *pospolitost*. Malířský žánr „*sacra conversazione*“, zobrazující fiktivní setkání osob z různých míst a z různých časových období, tak postihuje hlavní smysl žánru konverzace – plodné střetávání odlišných zkušeností, prožitků a mínění, harmonii utvářenou z mnoha dílčích disonancí, přátelským hovorem konspirativně udržované vědomí jednoty. Tím, že spolu pijeme, tím, že spolu chceme ve volném čase být, vzniká v nás pocit vzájemné soudržnosti a zároveň odlišnosti příslušníků daného kolektivu od lidí ostatních.

Ve snaze dospět k obecným rysům žánru, k jehož pojmenování by mohl alespoň v případě této studie posloužit etymologicky aktualizovaný výraz *symposium*, jsem ponechal stranou výklady vedoucí k pochopení jeho diferenciaci. Je totiž možné nastolit otázku, zdali rozdíl mezi pivnicemi, hospodami, jak je známe z Nerudy, Haška, Hrabala na straně jedné a bývalými stolními společnostmi typu *Mahabháraty*, za první republiky pak *Táflrundy*, *Unionky*, *Slávie*, *Tůmovky*, *Hlavovky*, *U Šupů*, *U Šuterů*, *Autoklubu*⁵ na straně druhé je zároveň také rozdílem mezi lidmi z ulice a elitou, mezi nižším a vyš-

⁵ Srov. Josef Kroutvor, *Potíže 1. republiky: pojem a společenský život*, in: *týž, Potíže s dějinami*, Prostor, Praha 1990, s. 26.

ším stylem, mezi běžnou a výlučnou tematikou, mezi všedním hovorem a intelektuální konverzací. Vyhraněný lidový charakter české společnosti a převažující obliba piva jako nápoje vsutku obvyklého jsou příčinami toho, že odpověď na tuto otázku nebude příliš přesvědčivá. Literární a koneckonců i autentický materiál, který by mohl pro porovnání být k dispozici, tady skutečně chybí stejně jako v české společnosti tradičně chyběly salony „vyšší“ společnosti.

Nakonec ještě jednu poznámku. Pomalu odchází generace lidí, kteří mezi sebou vedli pravidelnou osobní korespondenci nezřídka s jistými literárními ambicemi. Porovnáme-li počet hospod ve městě i na vesnici v nepřilíš dávné minulosti a dnes, smíme vyslovit obavu, že vymírající umění psát dopisy se zařadí vedle stejně vymírajícího umění vést hovor, který dokáže pravidelně udržovat neformální kroužky přátel majících odvahu k přiznání, že mají volný čas a chtějí ho trávit společně. Abychom místo družného posezení mezi blízkými lidmi nedávali přednost jenom pití lahvového piva o samotě nebo v mlčenlivém kruhu rodiny doma u televize.

Jiří Kraus
Ústav pro jazyk český AVČR
Praha